

מעמדם של חולי נפש במשפט הפלילי

מעמדם של חולי נפש בכל הקשור להליכים פליליים הינו נפרד מקביעות הנעשות בהקשר זה לצרכים רפואיים גרידא. המדובר בקביעות הנתמכות בחוות דעת רפואיות אך אמות המידה הינן משפטיות ולכן החלטה סופית בנושא כשירות לעמידה לדין ואחריות פלילית מסורה בדרך כלל בסופו של דבר לשופט הדן בתיק. עו"ד אסף דוק מסביר אודות ההגנות של אי שפיות מהותית ודיונית וכן מונה את הדינים העוסקים בנושא מורכב ורב רבדים זה.

אי כשירות נאשם לעמוד לדין (אי שפיות דיונית)

המצב הנפשי הרלבנטי של הנאשם הוא **מצבו בזמן הדין המשפטי**. האם הנאשם מסוגל להבין את ההליך? לעקוב אחר ההליך? להבין את האשמה או הראיות נגדו? לשתף פעולה עם עו"ד? לסייע בהגנתו? במידה והנאשם לא כשיר לעמוד לדין פלילי בית המשפט יורה על הפסקת ההליכים הפליליים נגדו.

הליכים שהופסקו בשל אי-כשירות, ניתנים לחידוש, באמצעות הוראה מהיועמ"ש, ע"פ סעיף 21 לחוק טיפול בחולי נפש, לאחר שחרור החולה מאשפוז. לפיכך, במקרה בו חווה ה"ד כוללת גם קביעה שהנאשם לא היה אחראי למעשיו, רצוי להביא לכך שקביעה זו תיכלל בהחלטה השיפוטית, ויש לבקש מבית המשפט לקבוע כי לפי ס' 34 לחוק העונשין לא היה הנאשם אחראי למעשיו.

סעיף 15 א' לחוק טיפול בחולי נפש קובע את המסגרת הנורמטיבית לכך:

15 א. "הועמד נאשם לדין פלילי ובית המשפט סבור, מרפאתי של אם על פי ראיות שהובאו לפניו מטעם אחד נאשם על פי צו מבעלי הדין ואם על פי ראיות שהובאו בית משפט שהובאו לפניו ביזמתו הוא, כי הנאשם אינו מסוגל לעמוד לדין מחמת היותו חולה, רשאי בית המשפט לצוות שהנאשם יאושפז בבית חולים או יקבל טיפול מרפאתי; החליט בית המשפט לברר את אשמתו של הנאשם לפי סעיף 170 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב-1982, יהיה הצו שניתן כאמור בר-תוקף עד תום הבירור, ומשתם או נפסק הבירור והנאשם לא זוכה - יחליט בית המשפט בשאלת האשפוז או הטיפול המרפאתי.

פירוש המושג "חולה" נעשה בהתאם לסעיף 1 לחוק הטיפול בחולי נפש: "אדם הסובל ממחלת נפש".

כאמור, סעיף 15 עוסק במצב בו אדם עומד לדין פלילי, ובמהלך הבירור בעניינו בערכאות מובא לידעתו של בית-המשפט כי הנאשם אינו מסוגל או יכול לעמוד לדין וזאת מחמת מחלת נפש או כי הלכה למעשה הנאשם אמנם ביצע את המעשה המיוחס לו בכתב האישום, אך עשה זאת בעת שהיה חולה נפש ומאחר וכך לא ניתן להעניש אותו. משכך הוא המצב בית המשפט נדרש לצוות שהנאשם יאושפז בבית חולים פסיכיאטרי או יקבל טיפול מרפאתי. סעיף 15 הינו סעיף מרכזי ועיקרי בהתמודדות המשפטית עם חולי נפש בהליך פלילי ועל כן חשוב להבינו ולהכירו כשבכך עסקינן.

סעיף 170 לחוק סדר הדין הפלילי מתייחס להיבט של מחלת הנפש והשפעתה על הכשרות המשפטית של הנאשם:

170 א. קבע בית המשפט, שנאשם אינו מסוגל לעמוד בדין, יפסיק את ההליכים נגדו; אולם אם ביקש הסנגור לברר את אשמתו של הנאשם, יברר בית המשפט את האשמה, ורשאי הוא לעשות כן אף מיזמתו מטעמים מיוחדים שיירשמו.

ב. מצא בית המשפט בתום בירור האשמה, כי לא הוכח שהנאשם ביצע את העבירה, או מצא שהנאשם אינו אשם - שלא מחמת היותו חולה נפש לאו-בר-עונשין - יזכה את הנאשם; לא מצא בית המשפט לזכות את הנאשם, יפסיק את ההליכים נגדו, ורשאי הוא

להפסיקם גם לפני תום בירור האשמה. (ג) החלטת בית המשפט לפי סעיף קטן (ב) ניתנת לערעור".

משמע, משהוברר שנאשם אינו יכול לעמוד לדין בית המשפט יפסיק את הדיונים אלא אם כן הוחלט על ידי ביהמ"ש או הסניגור שלו שנושא האשמה ימשיך להתברר למרות המצב הנ"ל. או אז, בית-המשפט יישמע את הראיות ויזכה אותו מהאשמה אם כך יימצא לנכון. ואם אין מקום לזיכוי אזי יופסקו ההליכים כנגד אותו נאשם שאינו מסוגל לעמוד לדין.

אי שפיות נאשם בזמן ביצוע העבירה (אי שפיות מהותית)

המצב הנפשי הרלבנטי של הנאשם הוא **מצבו בזמן ביצוע העבירה** - האם היה הנאשם חולה? האם היה חסר יכולת של ממש להבין את המעשה/הפסול שבו או להימנע ממנו? האם יש קשר סיבתי בין מחלת הנפש לבין חוסר יכולתו להבין את המעשה או להמנע ממנו? נטל ההוכחה - די בספק סביר כדי לגבש את ההגנה. תוצאת אי השפיות - הנאשם אינו בר עונשין. לא ניתן יהיה לחדש ההליך כנגדו.

סעיף 15 ב' לחוק טיפול בחולי נפש קובע את המסגרת הנורמטיבית לכך:

15 ב. "הועמד נאשם לדין פלילי ובית המשפט מצא כי הוא עשה את מעשה העבירה שבו הואשם, אולם החליט, אם על פי ראיות שהובאו לפניו מטעם אחד מבעלי הדין ואם על פי ראיות שהובאו לפניו ביוזמתו הוא, שהנאשם היה חולה בשעת מעשה ולפיכך אין הוא בר-עונשין, ושהוא עדיין חולה, יצווה בית המשפט שהנאשם יאושפז או יקבל טיפול מרפאתי."

סעיף 34ח' לחוק העונשין - סעיף זה קובע כי לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שעשה אם, בשעת המעשה, בשל מחלה שפגעה ברוחו או בשל ליקוי בכושרו השכלי, היה חסר יכולת של ממש: א. להבין את אשר הוא עושה את הפסול שבמעשהו; או ב. להימנע מעשיית המעשה.

צורך באשפוז או טיפול מרפאתי כפוי

במצב של אי-כשירות או אי-שפיות מהותית, ידון ביהמ"ש בצורך לאשפז את הנאשם או לכפות עליו טיפול מרפאתי, וזאת לפי החלופה המתאימה של ס' 15 לחוק טיפול בחולי נפש.

מי הפסיכיאטר שיבדוק? ע"פ ס' 15(ז), הפסיכיאטר המחוזי קובע את ביה"ח או המרפאה בהם יבוצע האשפוז או הטיפול. אין הוראה מפורשת דומה ביחס לבדיקה הראשונית, אך נהוג כי הפסיכיאטר המחוזי הוא זה שקובע.

האם אפשר להכריח נאשם להיבדק? תיאורטית, בשלב התיק הפלילי הדבר אפשרי, אם כי בפועל בדיקה פסיכיאטרית דורשת שיתוף פעולה של הנבדק.

במידה שיש ללקוח טענת הגנה או טענת חפות - ניתן לנהל הוכחות. ס' 170 לחסד"פ מאפשר לברר את האשמה.

מה עדיף - אשפוז או טיפול מרפאתי כפוי? עדיפה האופציה הפוגעת פחות בחירותו של הנאשם. לפי פס"ד פלונית עדיף טיפול מרפאתי על פני אשפוז, ועדיף טיפול מרצון מאשר טיפול כפוי.

אשפוז פסיכיאטרי של עצור

בהתאם לחוק טיפול בחולי נפש רשאי בית המשפט להורות על אשפוז של עצור אם התקיימו כל שלושת התנאים הבאים:

1. בית המשפט הורה על מעצרו של אותו אדם.
2. בית המשפט סבור (על-פי הראיות שהובאו בפניו) כי אותו אדם חולה במחלת נפש.
3. בית המשפט השתכנע כי מצבו הנפשי מצריך אשפוז פסיכיאטרי.

כאמור, כאשר חשוד או נאשם נעצרים, בית המשפט רשאי לכפות עליהם אשפוז פסיכיאטרי, וזאת בהתאם לסעיף 16 לחוק טיפול בחולי נפש. יחד עם זאת, בית המשפט ייעשה כן רק לאחר קבלת חוות דעת פסיכיאטרית. ניתן לכפות על העצור לעבור בדיקה פסיכיאטרית לפי ס' 16(ב), ואם הפסיכיאטר מבקש זאת, ניתן להורות על הסתכלות (כלומר בדיקה בתנאי אשפוז) לצורך בחינת השאלה היכן ישהה בעת מעצרו ותו לא.

חוות דעת פסיכיאטרית

ההכרעה בדבר טענת אי שפיות מהותית או דיונית וכן בדבר הצורך באשפוז או בטיפול כפוי הינה משפטית, והסמכות להכריע נתונה לבית המשפט בלבד. לכן יש לוודא שביהמ"ש איננו משמש "חותמת גומי" של הפסיכיאטר המחוזי, ושמובאים בפניו כלל השיקולים הרלבנטיים, מעבר לחוות-הדעת.

האמור בחוות הדעת הפסיכיאטרית יכול להכריע את גורל התיק, ואף לקבוע את גורל הלקוח לתקופה של שנים ארוכות.

חווה"ד הפסיכיאטרית הינה אך ראייה לכאורה, וניתן לסתור אותה באמצעות חוו"ד סותרת, וע"י חקירה נגדית של הפסיכיאטר שערך אותך ביחס לבסיס העובדתי שעמד בפני הבדוק (האם עמד בפניו כל החומר הרפואי? פריטים רלבנטיים מחומר החקירה? האם קיבל מידע מבני המשפחה?) ביחס למהימנותה (האם הבדיקה נערכה בבית חולים או בתא מעצר? האם נערכה בשפת הנבדק?) וכן ביחס למהימנות הכללית, כמו לגבי כל עד מומחה (האם מכיר ספרות רלבנטית שתומכת דווקא בעמדה הפוכה? מה נסיונו בתת-התחום הפסיכיאטרי המסויים?) וכיוצ"ב.

במקרים המתאימים, כאשר מתעוררים ספקות ביחס לאמור בחוות הדעת הפסיכיאטרית, ניתן למנות מומחה מטעם ההגנה, על מנת שיהיה אפשר לערוך לנאשם בדיקה אובייקטיבית עד כמה שניתן ולהגיש חוות דעת נגדית

מעמדם של חולי הנפש בהליכים פליליים

נושא חולי הנפש בדיון הפלילי נבדק ומוגדר בהתאם לבדיקה של העדר רציה/שליטה או חוסר שפיות.

העדר השליטה על פי הגדרתו בחוק נבדק ביחס ליכולת של האדם לבחור בין מגוון דרכי פעולה כאשר אחד מהם הינו ההתנהגות הפלילית. התנאי הוא שהאדם נתון במצב בו התנהגותו נובעת מרצונו ושפעולותיו נשלטות על ידיו ובמובן זה שיש לו את היכולת לשנות את התנהגותו מהצורה בה התנהג ולכוונה בכיוון הנדרש.

נאשם בעבירה המוגדר כחולה נפש ידרש מתוקף החוק להיתאשפז בבית חולים לחולי נפש, לכן, וכאן באה האבחנה יהיה עדיף לנאשם להיות מוגדר כמי שביצע את פעולותיו כחסר שליטה ולא כחולה נפש שכן במקרה כזה ישוחרר ולא יהיה חייב באישפוז מתוקף העובדה שהמעשה נעשה מתוך אוטומטיזם רגעי ולא כתוצאה של בעיה הדורשת אבחון וטיפול. כך העדר השליטה יוליד תוצאה של

פטור מענישה והן מאישפוז.

הענישה בשל עבירה פלילית שבוצעה על ידי מי שהוא חולה נפש שונה מכזו אשר נעשתה על ידי אדם שפוי. התוצאה הישירה הינה כי הלה יאושפז בבית חולים במקום להישלח לכלא.

נשאלת השאלה מה ההבדלים וכיצד מבחינים בין היעדר שליטה למחלת נפש?

היעדר שליטה הינה תוצאה של איבוד הרצייה אולם שלא כתוצאה ממחלת נפש כאמור כך לדוגמא נכלל בתוך האופציה הנ"ל מצב היפנוטי או איבוד שליטה על התנועה. אדם כזה, אינו בגדר חולה נפש אולם גם לא ניתן להחיל אחריות על מעשיו בזמן ביצוע המעשה שהוביל לתוצאה.

בהשוואה לכך, חולה נפש הינו כזה אשר פטור מאחריות וזאת לאור מחלתו הנפשית.

לא קל להגדיר מחלת נפש בהקשר של המשפט הפלילי. ישנן הגדרות רבות מאד, בראשן עומדת פסיכוזזה. פסיכוזזה היא הפרעה נפשית חמורה, הגורמת לחוסר יכולת לשפוט ולהבין את המציאות בפועל ויצירת מציאות חלופית, של החולה המתקיימת בתוך מוחו באופן מנותק מהקורה הלכה למעשה. אדם זה מניח הנחות שגויות בכל הקשור למציאות האמתית, בעוד שהוא חי במציאות מקבילה משל עצמו. אדם אשר מצליח להראות הלכה למעשה באמצעות סנגורו וחוות דעת מתאימות כי הוא סובל מפסיכוזזה, יהיה פטור מאחריות במשפטו תחת הגנה של אי שפיות. קיימים עוד מצבים קליניים אשר יכולים להביא לקושי ממשי בשיפוט המציאות, ביניהן ניתן למצוא את הסכיזופרניה, מאניה דיפרסיה, פרנויה ועוד.

על פי החוק ניתן לכפות על חשוד, להבדיל מנאשם, בדיקה לקביעת הפסיכוזזה או מצב קיצוני אחר. בית המשפט משתמש בחוות הדעת המקצועית - פסיכיאטרית, אולם שיקול הדעת הסופי נתון לשופט ולו בלבד ובמצבים מסוימים ייתכן וייקבע גם את מסקנותיו בניגוד לחוות הדעת הרפואית.

בנוסף לכך, כפי שכבר צויין לעיל, יש לשופט בהליך פלילי סמכויות עזר לכפות, בדיקה פסיכיאטרית שלא-באשפוז או באשפוז (בכפייה), על מנת לבחון את סוגיית המסוגלות לעמוד לדין ואת השאלה האם האדם העומד לדין הינו בר-עונשין ואם לאו.